

NIKOLA VITOV GUČETIĆ (1549 – 1610): RUKE I RUKOPISI*

Gorana Stepanić

UDK: 1Gučetić, V.N.
1:091.5=124
Izvorni znanstveni rad

Gorana Stepanić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Pula
gstepanic@yahoo.com

Ovaj se članak bavi poznatim i dostupnim rukopisima objavljenih i neobjavljenih djela dubrovačkog renesansnog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549 – 1610). Polazna je točka istraživanja pogrešno dodijeljen status autografa rukopisu Gučetićevih *Komentara uz prvu knjigu Aristotelova »Govorničkog umijeća«* (Urb. lat. 1219), koji se u članku opovrgava. U Vatikanskoj apostolskoj knjižnici u Rimu čuvaju se čistopisi Gučetićevih neobjavljenih

* Koristim se ovom prilikom da izrazim svoju zahvalnost kolegama bez čije pomoći ne bi bilo nekih rješenja ni argumenata iznesenih u ovome tekstu, a možda ni samoga teksta. Na prvome mjestu zahvaljujem Ivici Martinoviću, koji mi je u razgovoru o Gučetićevim rukopisima iznio svoje uvjerenje o tome da je vjerojatno *Dialogo iconomico* autograf i tako me ispravno usmjerio. Martino Rossi Monti pomagao mi je u komunikaciji s talijanskim knjižnicama, a Relja Seferović razjasnio dubrovačka knjižnička i knjižna *realia*. Kolega Ivan Lupić, čije je znanje o tome kako funkcioniraju rukopisi u (dubrovačkoj) čitateljskoj zajednici beskonačno veće od mogega, sugerirao mi je mogućnost da su neke korekcije posteriorne u odnosu na izdanje te da nije nužno da »čista verzija« prethodi izdanju. Za kraj ostavljam kolegicu Irenu Bratičević, koja je za mene pregledavala, snimala, opisivala i komentirala rukopise iz NSK-a, pribavljala mi podatke iz kataloga, tražila Gučetićeve izvanknjiževne dokumente u Državnom arhivu u Dubrovniku (koje nije pronašla) te mi dala niz korisnih savjeta vezanih uz rukopise. Bez njezine pomoći ovoga članka vjerojatno ne bi bilo.

Članak je rezultat istraživanja provedenog u sklopu i uz financiranje istraživačkog projekta »Hrvatski renesansni aristotelizam – nova era u mišljenju prošlosti« Hrvatske zaklade za znanost (IP-2018-01-4966, voditelj projekta: dr. sc. Pavel Gregorić, Institut za filozofiju, Zagreb).

djela (Urb. lat. 499, 500, 514, 1219 i 1449), posvećeni urbinskom vojvodi Francescu Mariji II. della Rovere (1549 – 1631), a u Oliveriani u Pesaru rukopis Ms. 834, posvećen vojvodinoj supruzi Liviji della Rovere (1585 – 1641). U NSK-u u Zagrebu pohranjene su rane verzije tekstova koji su objavljeni 1580-ih godina. Ovdje se prvi put sustavno prikazuju rukopisi Gučetićevih djela te se poseban napor ulaže u popisivanje i opis ruku koje su ih ispisivale. Određuje se autorova ruka, bilježe njezine intervencije na većini rukopisa, te se kao jedini poznati i dostupni Gučetićev autograf identificira tekst *Dialogo iconomico* (NSK R 3230/2).

Cljučne riječi: Nikola Vitov Gučetić (Nicolò di Vito Gozzi), rukopisi, autograf

1. Uvod

Dubrovački filozof i teolog Nikola Vitov Gučetić poznato je lice u hrvatskoj filozofiji i kulturi. Interes za njegovo djelo naročito se povećao devedesetih godina dvadesetog stoljeća, kada je u Hrvatskoj objavljeno nekoliko prijevoda njegovih djela, što samostalnih (bez izvornika), što u obliku dvojezičnih fototipskih izdanja.¹ Polazna točka novijega proučavanja Gučetićeva opusa i života svakako je monografija Ljerke Schiffler, koja donosi najpotpuniju filozofovu biografiju s kronologijom, klasificirani komentirani pregled filozofskog i teološkog opusa te popise autorovih tiskanih djela i neobjavljenih rukopisa, izvora i sekundarne literature.²

Gučetić, komentator Aristotela, Platona i Svetog pisma, za života je tiskao deset djela, redom u Veneciji, u razdoblju od 1580. do 1601. Dosadašnje su se studije o tom dubrovačkom filozofu uglavnom bavile njegovim tiskanim korpusom. Njegovih se rukopisa malo tko dotaknuo. Ljerka Schiffler, doduše, u svojoj monografiji donosi popis rukopisa Gučetićevih neobjavljenih djela, no ta lista ne iscrpljuje fond poznatih i dostupnih rukopisa njegovih djela, budući da su nam i

¹ Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza; Dijalog o ljubavi / Dialogo d'Amore* (prevela Natka Badurina), Most/The Bridge – Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1995; »Građanska upozorenja za vladanje državama« (preveo Marinko Šišak), *Hrvatska politološka tradicija*, ur. Anđelko Milardović i dr., Alinea, Zagreb, 1995, 33-59; »Komentari autorovih postavki o uzrocima« (preveo Ivan Macan), *Starija hrvatska filozofija*, ur. Franjo Zenko, Školska knjiga, Zagreb, 1997, 313-385; »Pitanje o besmrtnosti mogućeg razuma protiv Aleksandra Afrodizijskog«, *ibid.*, 385-395; *Upravljanje obitelji* (prevela Maja Zaninović), Hrvatski studiji – Biblioteka Scopus, Zagreb, 1998; *O ustroju država* (prevele Snježana Husić i Natka Badurina), Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, 2000.

² Ljerka Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić*, BiblioTEKA, Zagreb, 1977; Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007. Usp. i Ivica Martinović, »Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića«, *Dubrovački horizonti*, 36 (1996), 23-33 te Marinko Šišak, »Nikola Gučetić i njegova teorija države«, Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*, Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, 2000, 9-71.

od nekih objavljenih djela ostale sačuvane rukopisne verzije. U ovome se članku prikazuje stanje fonda rukopisa Gučetićevih djela te se prvi put argumentirano pokušava odrediti koja je od nekoliko ruku što ispisuju njegova djela autorova vlastita.

2. Status autografa rukopisa Urb. lat. 1219

Neposredan je povod za proučavanje stanja Gučetićeva rukopisnog fonda moj rad na novome izdanju *Komentara uz prvu knjigu Aristotelova »Govorničkog umijeća«* (rkp. oko 1600?) na temelju rukopisa Vatikanske apostolske knjižnice Urb. lat. 1219. Prvo je izdanje toga djela razmjerno nedavno objavio njemački slavist Wilfried Potthoff, no tekst koji je on uspostavio na temelju toga rukopisa pun je pogrešaka i propusta.³ Osim mnogobrojnih pogrešaka u priređivanju teksta, sam način na koji Potthoff »čita« i interpretira Gučetićeve komentare – naime, kao rani primjer teoretiziranja o baroknoj retorici – promašen je i neutemeljen i ukazuje na to da njemački filolog ne samo da često nije razumio pročitani tekst nego i da ne postavlja temeljna filološka pitanja o kontekstu nastanka Gučetićeva komentara, primjerice o tome kojim se izdanjem Aristotelove *Retorike* Dubrovčanin koristi, komentira li na temelju izvornika ili prijevoda, čemu se duguje raspodjela teksta na poglavlja i njihove podcjeline i slično.⁴

U uvodnoj studiji Potthoff na dva mjesta tvrdi kako je izdanje priredio na temelju autografa, a tu tvrdnju prenosi i Ljerka Schiffler u drugom izdanju svoje monografije.⁵ Potthoff, međutim, ne objašnjava na temelju kojih pokazatelja smatra je rukopis br. 1219 iz Urbinske knjižnice autograf, no pri izdavanju teksta postupa – a reklo bi se da to čini više slučajno nego na temelju svjesne filološke odluke – kao da tekst urbinskog rukopisa doista predstavlja konačnu autorovu

³ Nikola Gučetić, *In primum librum »Artis rhetoricorum« Aristotelis commentaria. Editio princeps*, Universitätsverlag Winter, cop., Heidelberg, 2006. Za propuste u Potthoffovu izdanju vidjeti Jonathan Barnes, »Nikola Gučetić [sic], *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria, Editio princeps*«, Wilfried Potthoff (ed.), *Beiträge zur slavischen Philologie 10 (Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH, 2006)*, XXVIII + 340 p., *International Journal of the Classical Tradition*, 15 (2008), 4, 691, i Gorana Stepanić, »Addenda et Corrigenda to the 2006 edition of Nikola Gučetić's *In primum librum Artis Rhetoricorum Aristotelis commentaria*«, *Humanistica Lovaniensia* 63 (2014), 395-447.

⁴ Na neka od tih pitanja pokušala sam odgovoriti u članku »Repertoar autoriteta i izvora u *Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća'* dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549 – 1610)«, *CM XXII* (2013), 117-141.

⁵ Wilfried Potthoff, »Zur Geschichte der älteren kroatischen Rhetorik«, Nikola Gučetić, n. dj., X, XII; Ljerka Schiffler, n. dj., 89.

volju, preuzimajući lekcije rukopisa Urb. lat. 1219 bez kritičkog preispitivanja: u njih vrlo rijetko intervenira, čak i kad su evidentno pogrešne (v. niže).

Nasuprot Potthoffovim tvrdnjama ja sam svojedobno ustvrdila da rukopis Urb. lat. 1219 nije autograf, već prijepis.⁶ To sam učinila bez usporedbe s drugim rukopisima Gučetićevih djela, na temelju naravi pogrešnih lekcija (*Aristoteles* umjesto *Aristocles*, *Philosophus* umjesto *Philoponus*) te mehaničkih pogrešaka, kao što su ispušteni redci, koje su tipične za prepisivače, a ne za autore. Da se ne radi o tekstu koji je osobno prepisao autor, može se argumentirati i na temelju izvantekstualnih kriterija: zašto bi, naime, autor, imućan vlastelin, angažiran u lokalnoj politici i sudstvu, te aktivan i produktivan pisac, trebao sam učisto prepisivati opsežna djela kao što su *Komentari*, koji obasežu 272 obostrano ispisana lista – a to je, kako će se nadalje izložiti, samo jedan od desetak opsežnih prijepisa njegovih tekstova? Ipak, sud o tome je li rukopis *Komentara* autograf ili prijepis moći ćemo donijeti s više sigurnosti tek kada među rukopisima Gučetićevih djela identificiramo onu ruku za koju s najviše pouzdanja možemo ustvrditi da je njegova vlastita.

Identificirati autorovu ruku najlakše bi i najpouzdanije bilo usporedbom s nekim drugim pisanim dokumentom neknjiževne prirode, takvim koji čovjek obično piše vlastoručno: osobnim pismom, mjenicom, zadužnicom, računom i sl. U Gučetićevu slučaju takav dokument, koliko znamo, nije sačuvan. Dugo se smatralo da je dubrovački filozof osobno ispisivao obiteljski dnevnik koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, naslovljen *Nicolò & Maruscia di Gozze, 1569-1599*, no Zdenka Janeković Römer ukazala je 2009. na krivu atribuciju knjižice, ustanovivši kako se radi o zapisima Gučetićeva vršnjaka i sugrađanina Andrije Pozza.⁷ Od starijih dubrovačkih biografa jedino je Serafin Marija Crijević ostavio jasan trag vezan uz jedan Gučetićev autograf. Dok u jednom odlomku bilježi kako se u javnoj knjižnici u Dubrovniku – misli na biblioteku samostana sv. Dominika, koja je od 1501. javna – čuva rukopis djela *Commentarium in primum librum Rhetoricorum Aristotelis*, ali ne navodi je li posrijedi prijepis ili autograf, odmah u nastavku dodaje da je u benediktinskom samostanu sv. Jakova pohranjena knjižica-autograf Gučetićeve obrane nekog dubrovačkog duhovnika.⁸ Da

⁶ Gorana Stepanić, n. dj. (3), 397; n. dj. (4), 120, bilj. 10.

⁷ DAD, serija XIX, *Privata*, sv. 10. Za reatribuciju knjižice v. Zdenka Janeković Römer, »The family records of Andreas de Pozza from 1569-1603«, *Dubrovnik Annals* 13 (2009) 37-54. Lj. Schiffler u svojoj monografiji (n. dj., 16) donosi stari podatak na temelju Gelčićeva kataloga Dubrovačkog arhiva, a stražnju koranicu njezine knjige krase upravo reprodukcija detalja navodno Gučetićeva rukopisa. Istu, pogrešnu atribuciju ponavlja Nenad Vekarić u Gučetićevoj biografiji: »Nikola Vitkov Gozze«, *Vlastela grada Dubrovnika. Svezak 5: odabrane biografije (E-Pe)*, HAZU, Zagreb – Dubrovnik, 2014, 326.

⁸ *Scriptis praeterea Commentarium in primum librum Rhetoricorum Aristotelis, qui manuscriptorum in publica bibliotheca Ragusii servatur. Extat insuper eius libellus, quo sacerdotem Andream Michaelis defendit fideiussorem pro Vincentio praesbytero servaturque*

je Crijević taj autograf osobno vidio, može se zaključiti iz toga što je u nastavku dao sažetak toga sudskog slučaja: spomenuti je duhovnik pristao platiti jamčevinu za svećenika Vincenta, koji je pušten iz zatvora, ali status jamca se zakomplicirao nakon optuženikova bijega. Nijedan od dvaju rukopisa, koliko mi je poznato, nije sačuvan. Stoga identifikaciju autorove ruke temeljim na analizi raznih duktusa u dostupnim rukopisima te na analizi vrsta i razina intervencija u tekstu. U nastavku navodim popis ruku koje su pisale Gučetićeve rukopise, nakon čega slijedi njihov detaljan opis i analiza s argumentacijom.

3. Sačuvani rukopisi Gučetićevih djela i ruke koje ih ispisuju

Danas nam je dostupno dvadeset Gučetićevih tekstova u rukopisu, prepisanih u osam rukopisnih svezaka koji se čuvaju u trima knjižnicama: Vatikanskoj apostolskoj knjižnici (Bibliotheca Urbina), Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (Zbirka rukopisa i starih knjiga) te Oliveriani u Pesaru. Neka od djela koja su prepisana u tim rukopisima objavljena su, dok su druga do danas ostala u rukopisu. Nijedan od tekstova danas nije dostupan u dvije rukopisne verzije.⁹ Gučetićeve tekstove ispisale su ruke koje u narednom katalogu označavam slovima **A-G**. Ovo je njihovo kratko objašnjenje:

A: ruka koju smatram autorovom, neurednih poteza i vrlo teško čitljiva. Ispisala je tekst *Dialogo iconomico* (III.1.2. / R 3230/2) te unijela mnogobrojne krupnije ili sitnije intervencije (marginalne bilješke, pojedine riječi) u svim sačuvanim rukopisima osim I.5. / Urb. lat. 1219, u razdoblju od ranih 1580-ih pa barem do 1606. Za detaljniji opis ruke i argumentaciju atribucije v. III.1b.

B: ruka koja precrtava i piše novu, dopunjenu verziju teksta na početku djela *Discorsi... sopra le Metheore* u rukopisu III.1.1. / NSK R 3230/1.

C: zbirna oznaka za izrazito kurzivirane ruke, od kojih su neke možda međusobno identične, koje učisto prepisuju glavni tekst rukopisa I.3. / Urb. lat. 514 (**C1**), III.1.a / R 3230/1 (**C2**), III.2. / R 3239 (**C3**). Ruke **C2** i **C3** možda su identične.

autographus in Saniacobaeo Melitensium monachorum caenobio. Serafinus Cerva, *Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Tomus tertius (L-O). Ragusii, anno Salutis MDCCLXI*. Prvo izdanje priredio i uvod napisao Stjepan Krsić. Drugi i treći svezak. HAZU, Zagreb, 1977, 542. Rukopis *Komentara* koji spominje Crijević ne može biti identičan onome koji se danas čuva u Vatikanskoj knjižnici, budući da se potonji u Rimu zajedno s ostalim rukopisima urbinskih vojvoda u Rimu čuva od 1657, kamo je dospio stotinjak godina prije nego što Crijević bilježi dubrovački primjerak.

⁹ Jedino kod rukopisa Urb. lat. 1219 imamo Crijevićeve informacije o postojanju još jednog kodeksa. Usp. bilj. 8.

D: ruka profesionalnog pisara koji prepisuje pet Gučetićevih rukopisa u razdoblju između 1600. i 1606. (I.1. / Urb. lat. 499, I.2. / Urb. lat. 500, I.4. / Urb. lat. 1219, I.5. / Urb. lat. 1449, II. / Oliveriana, ms. 834).

E: ruka koja ispisuje naslov i posvetu kodeksa Urb. lat. 499 i 500.

F: ruka koja piše posvetu djela *Della felicità* (II. / Oliveriana, ms. 834).

G: ruka koja u rukopisu *Discorsi della penitenza* (III.2. / R 3239) ispisuje novu verziju naslova, mjestimične ispravke i glose.

I. Rukopisi iz Vatikanske apostolske knjižnice¹⁰

I.1. Signatura: Urb. lat. 499. **Naslov djela:** *Varie compositioni in Theologia del Sig. Nicolò di Vito Gozzi, Gentil'huomo Raguseo, Dottore in Theologia et Filosofia, et nell'Accademia degl'Insensati di Perugia detto l'occulto; Dedicate da Vito suo figliuolo al serenissimo signor Francesco Maria, Duca d'Urbino. L'anno 1611 li 28 d'Aprile.*¹¹ **Sadržaj: I.1.1.** *Lettoni [dieci] sopra il Quarto delle Sentenze lette nel Domo di Ragusa... del 1601. de Gennaro* (ff. 1r-101r). **I.1.2.** *Lettoni quatuordecim sopra il Capo Primo dell'Euangelio di san Giouanni... fatte nel Domo di Ragusa... e cominciate la prima Domenica di Dicembre del 1601 e finite doppo la Pascua della Resurrectione del 1602* (ff. 102r-234v). **I.1.3.** *Lettoni [dodeci] sopra il Cap. V di Paulo Apostolo ad Romanos... 1603* (ff. 235r-343r). **Posveta:** nema autorske posvete. Cijeli je rukopis Gučetićev sin Vito 1611. posvetio urbinskom vojvodi Francescu Mariji II della Rovere. **Podrijetlo:** Privatna knjižnica Francesca Marije II della Rovere, od 1657. u BAV.¹² **Datacija:** Nakon 1603. **Fizički opis:** 277 x 204 mm, obostrano ispisan papir, bijeli kožni uvez, ff. 1-343r. **Tekst objavljen:** Ne. **Opis objavljen u:** Stornajolo I, 501-502.¹³ **Ruke:** Tri ruke. Cijeli glavni tekst i marginalne bilješke prepisuje ista ruka (**D**), dok druga ruka (**A**) sporadično unosi sitnije ispravke. Treća ruka (**E**) ispisuje posvetu na početku kodeksa. **Analiza i status:** Konačni, rukom profesionalnog pisara ispisan čistopis, uz mjestimične manje korekcije i sitne stilističke intervencije drugom rukom, po svemu sudeći autorovom. Ruka **E** piše naslov kodeksa, u kojem stoji podatak o tome da ga je autorov sin Vito posvetio vojvodi.

¹⁰ Rukopisi Urb. lat. 499, 514, 1219 i 1449 slobodno su dostupni na mrežnom sjedištu Vatikanske apostolske knjižnice.

¹¹ Naslove i sadržaj prenosim kako su zapisani u rukopisu, bez ujednačavanja ili korigiranja ortografije.

¹² Rukopisni fond privatne knjižnice posljednjeg urbinskog vojvode, Francesca Marije II. della Rovere (1549 – 1631), postao je dijelom Vatikanske apostolske biblioteke 1657, kada ga je zajedno s knjižnim fondom Federica III. da Montefeltro (1422 – 1482) otkupio papa Aleksandar VII. Za podrijetlo urbinskih rukopisa v. Cosimo Stornajolo, »Praefatio«, *Codices Urbinate Latini. Tomus I: codices 1-500*. Romae, Typis Vaticanis, MDCCCCII, VII-XXIII.

¹³ C. Stornajolo, n. dj.

propterea naturam passivam sortitus est, nec ubi sensus omnium
est insensibili preuenit non tam perfici, quam labefactum
ac corrumpi potest ab objecto, quod omnino contingit intellec-
tui ab intelligibili, immo quanto excellentius intelligibile ei

Slika 1. Urb. lat. 1449, f. 14r: autorova vlastoručna dopuna profesionalno prepisanog teksta

della immortalità

in Domo solitaria, ma uago Bercho pieno di gigli negli Alpi, et Abate,
fugendo l'invidia gemina de' mortali nel uandarmi franco agl'io un
uino d'oro di limpidissima acqua nel tempo, che il sole molto all'ora dal cui
Ponte scaldava con la sua sanguale più ed quando mirato sia dalla
sua amata Venere nel Ciglio, e nella Loggia, io mi quasi idi a scolorir
quando paruevi di ueder uenire uerso di me una donna, che non
si sentiva umana, ma diuina forse, di tanto strana, e maravigliosa
leggerezza si mostrava, il uero suo garbato d'una uermiglia, et gratioso
color, et che la natura mi ha uelle mischiato insieme et così color di

Slika 2. Oliveriana, Ms. 834, f. 1r: autorove korekcije na prijepisu

Dialogo economico
 Scritto da Giovanni Maria Gardella

Il primo capitolo di questo dialogo è una
 risposta a quanto si è detto sopra di
 quella lettera del Sr. Gio. Battista
 pagani del 17. marzo 1704. Nella quale
 egli conobbe dove fosse da
 aver luogo la riforma della
 pubblica istruzione in
 questa città di Genova.

Slika 4. NSK R 3230/2, f. 1r: Dialogo iconomico, početak. Autograf

Il primo capitolo di questo dialogo è una
 risposta a quanto si è detto sopra di
 quella lettera del Sr. Gio. Battista
 pagani del 17. marzo 1704. Nella quale
 egli conobbe dove fosse da
 aver luogo la riforma della
 pubblica istruzione in
 questa città di Genova.

Il secondo capitolo di questo dialogo è una
 risposta a quanto si è detto sopra di
 quella lettera del Sr. Gio. Battista
 pagani del 17. marzo 1704. Nella quale
 egli conobbe dove fosse da
 aver luogo la riforma della
 pubblica istruzione in
 questa città di Genova.

Slika 5. NSK R 3230/2: Dialogo iconomico, f. 34r. Prvopis djela s autorovim vlastoručnim ispravicima, dopunama na margini i manikulom

Amilla

Amilla non germiata. Itaq, est obscurus, et
 record sua vexatione, et cruciata. Ne ebia
 s accens, in nimio calore, et frigore p. o.

Slika 6. Urb. lat. 514, 65r. Autorova ruka (A) dopisuje tekuću glavu

I.2. Signatura: Urb. lat. 500. **Naslov djela:** Isti naslov kao i u prethodnom rukopisu. **Sadržaj:** **I.2.1.** [*Dieci lettioni*] *Sopra il Capo 2° in Genesi uerso 8 De Paradiso* (ff. 1r-88r). **I.2.2.** *Le tredici lettioni de Vsuris* (ff. 88r-195r). **I.1.3.** *Lettoni de Indulgentiis* (ff. 195r-213v). **I.2.4.** *Lettone unica della Esscomunicazione* (ff. 214r-223v). **I.2.5.** *Lettoni [due] de partu Virginis* (ff. 224r-239r). **I.2.6.** *Le tre lettioni contra li Ebrei* (ff. 239r-269r). **Posveta:** Kao u prethodnom rukopisu. **Podrijetlo:** Privatna knjižnica Francesca Marije II. della Rovere. **Datacija:** nema eksplicitne datacije tekstova. **Fizički opis:** svezak istih dimenzija kao i prethodni, s kojim čini cjelinu, ff. 1r-263r. **Tekst objavljen:** Ne. **Opis objavljen u:** Stornajolo I, 502-503. **Ruke:** Tri ruke, kao i u prethodnom kodeksu: **D, A, E.** Stornajolo tvrdi kako je maleno kazalo ispisao knjižničar, no ono je pisano istom rukom kao i glavni tekst.¹⁴ **Status:** Konačni, rukom profesionalnog pisara ispisan čistopis uz mjestimične manje korekcije drugom rukom, po svemu sudeći autorovom.

I.3. Signatura: Urb. lat. 514. **Naslov djela:** *Nicolai Viti Gozzii, Patritii Reipub. Ragvsinae Tractatus De anima humana, De daemonibus, De angelis, De Deo.* **Sadržaj:** **I.3.0.** *Nicolaus Vitus Gozzius Francisco Mariae, Secundo duci Urbinati S. P. D. ... Ragusii, XIX Kal. Februariis MDCIII* (ff. 1.ar-1.av). **I.3.1.** *De Anima Humana ... In mea Arcadia pridie Kal. Iulii MDXCI* (ff. 1.b.r-65v). **I.3.2.** *De daemonibus ... Rure XIII Kal. Iunii MDXCII* (ff. 66r-116v). **I.3.3.** *De angelis ... Rure, tertio nonas sextiles MDXCII* (ff. 117r-185v). **I.3.4.** *De Deo ... Rure, nono Idus Octobris MDXCIII* (ff. 214r-297v). **Posveta:** Francesco Maria II. della Rovere, v. I.3.0. **Podrijetlo:** Privatna knjižnica Francesca Marije II. della Rovere. **Datacija:** Tekstovi 1591 – 1593, posveta 1604. **Fizički opis:** 300 x 223 mm, ff. 1a-1b + 257, obostrano ispisan papir, bijeli kožni uvez. **Tekst objavljen:** Ne. **Opis objavljen u:** Stornajolo II, 13.¹⁵ **Ruke:** dvije ruke. Glavni tekst i marginalne bilješke ispisuje ista ruka (**C1**) karakterističnog ukoso položenog duktusa (koja nije ista kao i ruka u I.1 i I.2), dok tekuće glave i mjestimične korekcije između redaka ispisuje druga ruka (**A**), ista kao i u I.1. i I.2. Stornajolo je primijetio da je na prvome listu, iza autorova imena u naslovu, druga ruka (=A) dopisala *nunc sacrae theologiae ac philosophiae doctore*.¹⁶ **Analiza i status rukopisa:** Od svih urbinskih rukopisa ovaj jedini prepisuje ruka drukčija od ruke **D**. Rukopis je konačni čistopis pisan rukom profesionalnog pisara uz mjestimične manje korekcije drugom rukom, vjerojatno autorovom.

¹⁴ C. Stornajolo, n. dj., 503: *...in f. IV^v parvus index operum manu librarii*. Vatikanski je knjižničar uočio prisutnost druge ruke, koja dopunjuje tekst (»per ordine del senato«, 223v *in fine*), cf. ibid. 502-503. Druga, autorova ruka intervenira i u tekuću glavu (»Lettione prima« > »Lettione unica«, ff. 214r-223r).

¹⁵ C. Stornajolo, *Codices Urbinates Latini. Tomus II: codices 501-1000*. Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, MCMXII.

¹⁶ C. Stornajolo, n. dj. (12), 13.

I.4. Signatura: Urb. lat. 1219. **Naslov djela:** *Nicolai Viti Gozzii Maioris, Patritii Reipub. Ragvsinae, ex Accademia Insensatorum, in primum librum Artis rhetoricorum Aristotelis comentaria* [sic!], ff. 1r-272v. **Posveta:** Francesco Maria II. della Rovere. **Podrijetlo:** Privatna knjižnica Francesca Marije II. della Rovere. **Datacija:** Ranih 1600-ih? Možda i nakon 1606. (v. ovdje odjeljak 4). U tekstu (47v) aludira se na djelo *Della felicità*, čija je posveta datirana 1604. Posveta (f. II-IIv) bez datacije. **Fizički opis:** 265 x 200 mm, ff. I-III + 273, obostrano ispisan papir, bijeli kožni uvez. **Tekst objavljen:** Ed. Potthoff, Heidelberg 2006. **Opis objavljen u:** Stornajolo III, 225.¹⁷ **Ruke:** jedna ruka (D) ispisuje posvetu i glavni tekst. Nema intervencija drugom rukom! **Status rukopisa:** Konačni čistopis. Ovo je jedini sačuvani Gučetićev rukopis u kojem nema ispravaka rukom A.

I.5. Signatura: Urb. lat. 1449. **Naslov djela:** *Breue Compendium Nicolai Viti Gozzii Illyrici Ragusini, ex Accademia Insensatorum, in duo prima capita tertii De anima Aristotelis*, ff. 1r-64r. **Posveta:** Francesco Maria II. della Rovere. **Podrijetlo:** Privatna knjižnica Francesca Marije II. della Rovere. **Datacija:** Posveta (p. I-Ir): 1606. **Fizički opis:** 220 x 163 mm, ff. I-III + 65, obostrano ispisan papir, kožni uvez. **Tekst objavljen:** U pripremi (Demo, 2021). **Opis objavljen u:** Stornajolo III, 344. **Ruke:** Jedna ruka (D) ispisuje posvetu i glavni tekst, uz mjestimične dopune ili sitnije ispravke drugom rukom (A). **Analiza i status rukopisa:** Konačni čistopis pisan rukom profesionalnog pisara s autorovim vlastoručnim korekcijama. Na pojedinim mjestima vidljivo je kako je prepisivač radio u dogovoru s autorom, odnosno da je autor nakon što je prijepis bio gotov pregledao prepisivačev rad. Usp. npr. f. 14r, gdje autorova ruka (A) upisuje riječ koja nedostaje (*sentiendo*) u prazninu koju je prepisivač namjerno ostavio jer, čini se, nije znao pročitati to mjesto u autografu (v. **Sliku 1**). Na istoj slici u sljedećem je retku vidljiva prepisivačeva ortografska korekcija.

II. Rukopis iz Oliveriane u Pesaru

Signatura: Ms. 834. **Naslov djela:** *Li discorsi della immortalità e felicità humana, composti per mr. Nicolo Vito di Gozze, gentil'homo Raguseo, accademico occulto*. **Sadržaj:** **II.1.** *Della immortalità humana* (ff. 1r-16v). **II.2.** *Della felicità humana* (ff. 17v-89v). **Posveta:** Livia della Rovere. **Podrijetlo:** Privatna knjižnica urbinskih vojvoda? **Datacija:** Posveta: 30. 7. 1604. **Fizički opis:** 310 x 212 mm, ff. I-III (nenum.) + 90, obostrano ispisan papir, bijeli kožni uvez. **Tekst objavljen:** Ne. **Opis objavljen u:** Sorbelli, vol. 42, p. 149.¹⁸ **Ruke:** Naslov majuskulom ispisuje ruka A. Posvetu ispisuje nepoznata ruka ukošenog duktusa (F). Glavni tekst i marginalne bilješke ispisuje ista ruka kao Urb. lat. 499, 500, 1219 i

¹⁷ C. Stornajolo, *Codices Urbinales Latini. Tomus III: codices 1001-1779*. Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, MCMXXI.

¹⁸ Ettore Viterbo (ur.), *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia. Vol. 42: Pesaro: Biblioteca Oliveriana, Olschki, Firenze, 1929.*

1449 (D). Preko teksta i između redaka druga ruka (A) na gotovo svakoj stranici upisuje korekcije. **Status:** Čistopis nižeg stupnja gotovosti od vatikanskih, s autorskim korekcijama. **Analiza:** Za razliku od ostalih rukopisa prepisanih rukom D, koji su posvećeni urbinskom vojvodi Francescu Mariji II. della Rovere te su kao zatvorena skupina prešli u Vatikansku knjižnicu, ovaj je rukopis posvećen vojvodinoj drugoj supruzi, Liviji della Rovere (1585 – 1641). U posveti autor izražava nadu da će vojvotkinja prihvatiti i vidjeti njegove dijaloge o ljudskoj sreći i besmrtnosti s istom blagonaklonošću s kojom je to prije bio učinio vojvoda, no ne navodi o kojim se točno prethodno posvećenim djelima radi.¹⁹ Nije jasno zašto i ovaj rukopis nije posvećen samome vojvodi, već je za njegova sponzora odabrana Livija. Objašnjenje možda treba potražiti u kvaliteti rukopisa. Naime, dok su ostali urbinski rukopisi konačni čistopisi s eventualnim minimalnim autorovim korekcijama, u ovome rukopisu nalazi se veći broj autorovih ispravaka, bilo sitnih ortografskih intervencija, bilo manjih stilističkih izmjena, uglavnom pojedinih riječi, s frekvencijom od oko dvije ili tri intervencije po stranici, često i više (v. **Sliku 2**). Činjenica da rukopis nije konačan u istoj mjeri u kojoj su to vojvodini (vatikanski) rukopisi, ili pak to što je posvećen i poslan iz Dubrovnika odvojeno (i kasnije) od prethodna tri rukopisa, možda je presudilo u izboru pokrovitelja. Ni datacija posveta ne pomaže razjasniti taj izbor. Čini se, naime, da su barem dva Gučetićeve rukopisa posvećena kući urbinskih vojvoda u isto vrijeme: Urb. lat. 514 posvećen je vojvodi Francescu 1604, iste godine kao i rukopis iz Oliveriane. Zanimljivo je da se u oba rukopisa autor iskazuje kao »doktor«, vjerojatno zato što mu je nedavno (nakon 1600, a prije sredine 1604, kada datira posvetu Liviji) papa Klement VII. dodijelio počasnu titulu doktora svete teologije i filozofije.²⁰

III. Rukopisi iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

III.1a. Signatura: R 3230/1. **Naslov djela:** *Discorsi di m. Niccolo di Vito Gozze Gentilhuomo Raueo dell'academia degli occulti sopra le Meteore*

¹⁹ »...non saro lungo a supplicar hora Vestra Altezza Serenissima che si degni d'acettare questi miei dui discorsi in dialogo a penna dell'Immortalita e felicità humana, poiche credo che saranno accettati et ueduti conla stessa benignita che sono stati altre cose mie dal Serenissimo Signor Duca«. Oliveriana, ms. 834, p. 1.

²⁰ Točan trenutak kada je Gučetić dobio naslov doktora teologije i filozofije nije poznat, no to se, prema Crijeviću (S. Cerva, n. dj. [8], 540), dogodilo nakon što je u Veneciji 1600. objavio *In primum psalmum commentarius* i posvetio ga kardinalu Robertu Bellarminu. Na kardinalov zagovor, čini se, papa Klement VII. Gučetiću je dodijelio naslov doktora, svakako prije kraja srpnja 1604, kada se u posveti Liviji della Rovere potpisuje kao »Il dottor Nicolo di Vito Gozzi«; na naslovnici rukopisa Urb. lat. 514, čija je posveta datirana u siječnju iste godine, vlastoručno dopisuje *nunc sacrae theologiae et philosophiae doctore*. Doktorski naslov, međutim, više ne spominje u posveti Francescu della Rovere u rukopisu Urb. lat. 1449, posvećenom 1606, gdje se pak referira na djela koja mu je prethodno posvetio (f. Iv).

*d'Aristotile ridotti in dialogo e divisi in quattro giornate. Interlocutori esso M. Niccolo di Gozze e M. Michele Monaldi.*²¹ **Posveta:** Rkp. bez posvete; u izdanju Gučetićeve supruge Marija Gundulić posvećuje djelo Cvijeti Zuzorić (15. srpnja 1582). **Podrijetlo:** Knjižnica Lj. Gaja.²² **Datacija:** 1581 (?). **Fizički opis:** 305 x 200 mm, papir, kožni uvez. Ff. I-VI + 181. Nije prepisan tekst »Libro quarto«. **Tekst objavljen:** *Discorsi... sopra le Meteore d'Aristotile*, Venecija, 1584,²³ 1585. **Opis objavljen u:** Jurić, 9623; V. Gaj, 193. **Ruke:** Tri ruke. Glavni tekst prepisuje ruka udesno nagnuta duktusa (**C2**). Čini se da ista ruka, premda nešto manje nagnutim slovima, piše i marginalne bilješke. Na ff. 1r-9v, a naročito intenzivno na f. 1r-1v druga ruka (**B**) korigira tekst, križa čitave retke i dopisuje novu verziju između redaka i oko glavnog teksta po marginama (**Slika 3**). Ista ruka ispisala je novu verziju naslova. Od f. 21r i nadalje istu vrstu korekcija vrši treća ruka (**A**), koja mjestimično korigira glavni tekst, dopisuje marginalne bilješke i duž cijelog rukopisa korigira tekuću glavu. **Status:** Rani čistopis, idiograf²⁴ s autorovim mjestimičnim vlastoručnim korekcijama između redaka i naknadnim većim zahvatima još jednom rukom između redaka i po svim marginama. **Analiza:** Rukopis dijaloga *Rasprave uz Aristotelovu 'Meteorologiju'* jedna je od ranijih učisto prepisanih verzija djela. Da je tekst bio radna verzija, vidi se već iz toga što je pisan u istome svesku s drugim djelom, *Dialogo iconomico*. Od četiri knjige dijaloga (koje je u tekućoj glavi autorova ruka iz »libro« prepravila u »giornata«) ispisane su samo tri, možda zato što četvrta u trenutku prepisivanja teksta nije bila gotova. Ruka **A** od f. 21r nadalje upisuje autorske ispravke i dopune, koje su prisutne u izdanju teksta. Međutim, na prvih dvadesetak listova rukopisa, a naročito na ff. 1r-1v, 3v-4r te 8v-9r još jedna ruka, **B**, ponaša se kao ruka **A**: precrtava veće dijelove teksta te dopisuje novu (kasnije tiskanu) verziju između redaka i po marginama.

Problem postojanja dviju ruku koje interveniraju u prepisanu ranu verziju teksta mogao bi se razjasniti na nekoliko načina. Prva je mogućnost da obje interventne ruke, i **A** i **B**, pripadaju istoj osobi, autoru, te da se njihove međusobne razlike mogu objasniti vremenskom udaljenošću. Tu je tezu ipak lako pobiti: između nastanka rukopisa i njegova tiskanja nije moglo proći puno vremena

²¹ Donji, prekrizhen naslov: *Li Quattro Libri della Meteora d'Arist. brevemente ridotti nel dialogo per m. Nicolo Vito di Gozze, gentilhuomo Rauego dell'Academia delli occulti ... (interlocutori) Gozzi e Monaldi.*

²² *Cod. Chart. Saec. XVIII. Fol. Quantum conjecturâ provideri potest, autogr. Ined. Lig. membranacea.* V. Velimir Gaj, *Knjižnica Gajeva. Ogled bibliografskih studija*, Tisak narodne tiskare Gajeve, Zagreb, 1875, 193.

²³ Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Knjiga 1*, Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, Zagreb, 1991, 96.

²⁴ Idiograf je prijepis koji nije sačinio sam autor, no čije je prepisivanje on nadgledao ili prepisanu verziju naknadno odobrio. Za objašnjenje pojma v. Bratislav Lučin, »Prema kritičkom izdanju Marulićevih hrvatskih stihova: *Judita* kao orijentir«, CM XXVI (2017), 8-9.

(posveta izdanja datirana je već 1582), a autorova ruka (**A**), smatram, dobro je posvjedočena od ranih 1580-ih (v. rkp. R 3239) do barem 1606; osim toga, potezi pera (naročito kod minuskulnog *e* i *r*) sugeriraju da se ne može raditi o istoj ruci. Druga je mogućnost da ruka **B** pripada nekom tajniku koji je dobio odriješene ruke za intervenciju u tekst, naročito u uvodnom dijelu, gdje likovi-sugovornici vode tipičan kurtoazni razgovor u arkadijskom okružju. Protiv ove mogućnosti govori činjenica da je autor posebnu brigu vodio o *elocutio* svojih djela te da je i u konačnim verzijama, kako sam pokazala, kontrolirao tekst i unosio sitne ispravke: uz takvu brižnost oko izraza vjerojatno ne bi drugome prepustio nadzor nad tekstom. Treća je mogućnost – na koju mi je ukazao Ivan Lupić – da su ispravci pisani rukom **B** kasnije intervencije u obrnutom smjeru od očekivanog: neki novi vlasnik rukopisa tekst je (i naslov) ispravio, odnosno dopunio prema verziji koja se nalazi u izdanju. Kada se to moglo dogoditi, i zašto, nije poznato. Sigurno je da vlasnik ruke **B** nije prezao pred opsežnom intervencijom u kodeks. Možda je posjedovao sam rukopis, a izmjene upisivao na temelju posuđenog, teško dostupnog izdanja, pa je korekcijama u rukopisu kompenzirao činjenicu da ne posjeduje tiskanu verziju *Discorsi sopra le Meteore*.²⁵ Ovo je, dakako, samo pretpostavka.

III.1b. Signatura: R 3230/2. **Naslov djela:** *Dialogo iconomico. Fiore Zuzori Maria Gondola*. **Posveta:** Rkp. bez posvete, u izdanju Nikola Alviž Gučetić. **Podrijetlo:** Knjižnica Lj. Gaja. **Datacija:** prije 1584 (?). **Fizički opis:** Isti sveščić kao 1a, nije drugi privez; ff. 181v-242. **Tekst objavljen:** *Governo della famiglia di M. Nicolò Vito di Gozze, gentil'huomo Raguseo, accademico occulto (...)*, Venecija, 1589. **Opis:** Jurić, 96; V. Gaj. 193. **Ruke:** jedna ruka (**A**). **Status:** autograf, prvopis. **Analiza:** Rukopis djela *Dialogo iconomico*, prva ili rana verzija, autorovom rukom. Rukopis je vrlo teško čitljiv te je očito da se radi o ranoj verziji teksta, koji je nedovršen. Ista ruka ispisuje glavni tekst i brojne ispravke iznad i oko glavnog teksta i na marginama, kao što i crta ručice (*maniculae*) koje ukazuju na važna mjesta (**Slika 5**). Duktus se odlikuje neurednim, oštrim potezima pera te nekim tipičnim slovima (npr. minuskulno *e* s nagore zavijenim 'repom', minuskulno *m* pisano usred riječi kao *M*, majuskulno *I* pisano kao *J*), koja se pojavljuju u sitnijim intervencijama ove ruke u svim ovdje navedenim rukopisima osim I.5. / Urb. lat. 1219 (usp. **Slike 2, 6 i 7**). Ovaj je prvopis uglavnom krivo ili nepotpuno opisan.

²⁵ *Discorsi sopra le Meteore* tiskani su u Veneciji 1584. i 1585. Prvo izdanje već je starijim biografima bilo nepoznato jer je, čini se, bilo namjerno povučeno iz optjecaja, barem u Dubrovniku. Razlog tomu bila je posveta autorove supruge prijateljici Cvijeti Zuzorić, koja se, čini se, našla usred neke lokalne afere te je bila izložena napadima, zbog čega se autorica posvete, Marija Gundulić, oštrim riječima obrušava na dubrovačku javnost. Drugo izdanje tiskano je u vrlo kratkom roku i potpuno je identično prvome, osim što su iz posvete uklonjeni kompromitirajući dijelovi. O cijeloj aferi v. Antonin Zaninović, »Drugo izdanje djela Nikole Gučetića 'Discorsi sopra le Metheore d' Aristotele'«, *Anali Histojskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1953, 201-207.

Velimir Gaj ga i ne spominje, Šime Jurić ga bilježi uz šтуру opasku da ga je pisala (u odnosu na glavnu ruku *Discorsi ... sopra le meteore*) druga ruka. Marinko Šišak u uvodu uz prijevod *Governo della famiglia* upozorava na to da se radi o konceptu toga djela te primjećuje da je Gučetić u izdanju promijenio sugovornike u dijalogu te da u rukopisu razgovaraju »Mara Gundulić i nepoznati sugovornik kojeg je u definitivnoj, tiskanoj inačici zamijenio sam Gučetić«. ²⁶ Rukopis je toliko nečitak da ni Šišak ni Jurić nisu uspjeli pročitati kako u rukopisu razgovaraju, kao i u prethodno objavljenim dijalogima o ljubavi i o ljepoti, autorova supruga Marija Gundulić i njezina prijateljica Cvijeta Zuzorić, dok su u tiskanoj verziji sugovornici autor i Stijepo Niko Bunić (Stefano Nicolò di Bona). ²⁷

III.2. Signatura: R 3239. **Naslov djela:** *Discorsi della penitenza sopra i sette salmi penitenziali*. ²⁸ **Sadržaj:** **III.2.1.** *L'argomento sopra il salmo VI di David* (ff. 1r-20r), **III.2.2.** *L'Argomento sopra 'l salmo XXXI* (ff. 20v-43r), **III.2.3.** *Sopra 'l salmo XXXVII 'l Argomento* (ff. 44r-74r), **III.2.4.** *L'Argomento sopra 'l salmo L* (ff. 74v-122r), **III.2.5.** *L'Argomento sopra 'l salmo CI* (ff. 123r-151r). ²⁹ **Naslovljenik posvete:** Rkp. bez posvete, u izdanju papa Siksto V. // Na f. Ir sonet u autorovu čast (autor Luca Franchi). **Podrijetlo:** Knjižnica Lj. Gaja. **Datacija:** 1581. ³⁰ **Fizički opis:** 226 x 165 mm, ff. IV + 162. **Tekst objavljen:** *Discorsi della penitenza sopra i sette salmi penitenziali di David*. Venecija, 1589. **Opis objavljen u:** Jurić, 100; V. Gaj, 188. **Ruke:** Naslov, dio marginalnih bilježaka i glavni tekst učisto prepisani udesno ukošenim rukopisom (C3); ista ruka podcrtava dijelove teksta, uglavnom citate, koji u izdanju dolaze u majuskuli. ³¹ Drugi dio marginalnih bilježaka, ispravljenu verziju naslova, posvetni sonet i pojedine riječi, na gotovo svakoj stranici, ispisuje druga ruka (G, možda identična s rukom D? V. **Sliku 7**).

²⁶ »Rukopis je vrlo teško čitljiv i pisan je stenografskim stilom, s velikim brojem kratica, inicijala, precrtanih i dopisanih riječi itd. U tekstu nedostaju pojedini citati i dopune, ali bjelodano je da se radi o rukopisu koji je trebao biti dijalog o gospodarstvu i koji je po svemu sudeći sam Gučetić pisao ili je netko drugi bilježio prema njegovom diktatu«. Marinko Šišak, »*Upravljanje obitelji* Nikole Gučetića«, Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*, Hrvatski studiji – Biblioteka Scopus, Zagreb, 1998, 11.

²⁷ Š. J u r i ć (n. dj. (23), 96) bilježi: »/Počinje:/ »Interlocutore(?) Marin Gondola Essendo ritornato...«, dok u rukopisu piše »Fiore Zuzori Maria Gondola / Essendo ritornato...«. Sugovornice se spominju u naslovu te ponovo u 3. i 4. retku na f. 1r (v. **Sliku 4**).

²⁸ Na naslovnici je drugom rukom ispisana i ranija verzija naslova: »Discorsi Penitenziali sopra i sette salmi della Penitenza / del Profeta David. / Composti per Mr. Nicolo Vito di Gozzi Gentiluomo Rauego / dell' academia degli occulti«. U prvom retku izvornog naslova brojke iznad riječi diktiraju poredak u »konačnom« naslovu.

²⁹ Nedostaju rasprave o šestom i sedmom psalmu; usp. izdanje: Ps 129 (p. 329) i 142 (p. 383).

³⁰ U dnu stranice slobodnog lista podstave prednje korice stoji »Correan gli anni del Autore trenta due del 1581«.

³¹ Ostavljam mogućnost da su ruke C2 i C3 ista ruka.

Treća ruka (A) unosi sitne ispravke i razmjerno veće intervencije od nekoliko redaka, neke marginalne bilješke, naročito u drugom dijelu rukopisa, a od 116v sve. Ista ruka zabilježila je drugom tintom na naslovnici opasku o autorovoj dobi. **Status:** čistopis s autorskim korekcijama i intervencijama još jedne ruke. **Analiza:** Velimir Gaj rukopis naziva neobjavljenim autografom (*autogr. ined.*), no radi se o ranom prijepisu, međuprijepisu, verziji koja se mjestimično razlikuje u odnosu na tiskano izdanje.³² Vrsta intervencija i prisutnost više ruku na rukopisu slične su kao i u kodeksu **III.1.a:** autor vlastoručno unosi izmjene u tekst, izbacuje retke i piše nove verzije po marginama, dodaje marginalne bilješke o izvorima citata, dok treća ruka (tajnikova ili kasnijeg čitatelja, vlasnika rukopisa) ispravlja »netočne« dijelove prema tiskanom izdanju.

4. Zaključno o prepisivačkim rukama

Od ruku koje prepisuju glavni tekst postoji, vidjeli smo, skupina s naglašeno kurziviranim slovima (C2-C3); one prepisuju prve čistopise ranih 1580-ih. U tu skupinu »kosih ruku« – tipološki, a ne kronološki – ubrajam i ruku koja je prepisala cijeli Urb. lat. 514 (C1), a koja neke poteze dijeli s rukom koja je ispisala naslov i informaciju o posveti rukopisa Urb. lat. 499 i 500 (E).

Druga ruka (D), koja prepisuje čak pet Gučetićevih rukopisa, pripada profesionalnom pisaru s kojim je Gučetić surađivao od ranih 1600-ih godina pa barem do 1606, a možda i nadalje. Za razliku od ostalih prijepisa, naime, na rukopisu Urb. lat. 1219 nema ispravaka autorovom rukom, što bi se, između ostalog, moglo objasniti tako da je rukopis prepisan u posljednjim godinama autorova života, prema 1610, te da ga on nije stigao ili mogao pregledati. Da jest, zasigurno bi ispravio mjesta gdje je prepisivač propustio po cijeli redak. Okolnost pak da rukopis Urb. lat. 514 nije prepisao vlasnik ruke D nego netko drugi možda se može protumačiti brzinom kojom je valjalo ispisati pet rukopisa namijenjenih slanju na urbinski dvor (svi rukopisi pisani rukom D posvećeni su kući urbinskih vojvoda). Premda Gučetić u posvetama eksplicitno ne moli da mu se financira tiskanje, moguće je da je od svojeg pokrovitelja očekivao i takvu pomoć. Čini se, naime, da je početkom 17. stoljeća filozof zapao u svojevrsnu krizu, ne u produkciji, nego u plasiranju svojih tekstova. Posljednje djelo koje je tiskao za života objavljeno je u Mlecima 1601. U sljedećih deset godina 1336 folija prepisanog teksta nije dočekalo objavljivanje.

³² V. Gaj, n. dj., 188. Za razlike u odnosu na izdanje usporedi *Discorsi della penitenza*, 22: »... mal grado suo, et tu non ti riuolger a me per giustitia...« naspram rukopisa R 3239, f. 11v: »... mal grado suo (*correxit ex 'loro'*) ma tu non ti riuolti a mi per giustizia...«.

5. Koliko nam je i zašto važan autograf?

Zašto je uopće važno identificirati autograf te poznavati autorovu ruku? Razloga je više. Na materijalnoj razini kodeks ispisan autorovom rukom posjeduje dodatnu vrijednost već time što je izvoran predmet kojim se u stvarnom životu koristio i koji je dodirivao sam autor: on je svojevrsna tvarna relikvija. Gledano pak iz filološkog kuta, autograf bi trebao predstavljati nešto što se može nazvati »izvornom autorovom voljom«, jamčiti »pravu« verziju teksta, »nekontaminiranu«, slobodnu od komunikacijskih šumova do kojih dolazi kada prepisivač (pa i tiskar) nužno »kvari« tekst svojim prepisivačkim propustima i pogreškama.³³ No i onda kada sam autor ispisuje stranice rukopisa, taj njegov vlastoručni rad ne mora biti zapis »konačne« verzije teksta, nego može biti neka njegova ranija, »nesavršena« verzija, ili pak samo nacrt. No već i kao nesavršen nacrt, što je ovdje slučaj s rukopisima iz zagrebačke Nacionalne i sveučilišne knjižnice, kodeks posjeduje materijalnu, dokumentarnu i kulturnu vrijednost.

Ipak, kada treba izraditi novo izdanje nekog djela, za uspostavu »konačnog« teksta najpoželjniji bi bio vlastoručni čistopis djela koji je služio kao predložak realiziranom ili nerealiziranom tiskanom izdanju, takav koji sadrži konačnu autorovu volju i očituje njegov *usus scribendi*. Kad nema takva autografa, prihvatljiv je i idiograf. Takvi su idiografi prijepisi Gučetićevih djela u rukopisima koje je prepisala ruka **D**, čistopisi koje je ispisao profesionalni pisar i koje je autor pregledao i na kojima je vlastoručno minimalno (ili nešto više) intervenirao. Filozofov *usus scribendi* mogao bi se rekonstruirati i odčitavanjem autografnog teksta, u ovom slučaju *Dialogo iconomico*, te usporedbom s njegovom kasnijom, izmijenjenom i tiskanom verzijom *Governo della famiglia*, tijekom koje bi se ustanovilo jesu li se u izdanju, primjerice, poštovala grafijska rješenja samog autora. Taj pak potvrat ugrožavaju barem tri činjenice: s jedne strane, nema podataka o tome je li autor kontrolirao slaganje teksta u Veneciji; drugo, tekst se sigurno nije slagao na temelju teško čitljiva prvopisa, nego prema nekom kasnijem i načelno od autora odobrenom čistopisu; i treće, autograf iz NSK-a toliko je nečitak i neuredan da nisam sigurna bi li se isplatili filološki napori potrebni za njegovo razumijevanje.

Jedini rukopis u kojem ne vidim autorovu ruku jest, međutim, upravo onaj na čijem izdanju radim, rukopis *Komentara uz prvu knjigu Aristotelova »Govorničkog umijeća«* (Urb. lat. 1219). Autorovi bi mi ispravci bili od velike pomoći kod uspostave teksta na evidentno iskvarenim mjestima, kao i kod donošenja odluka o tome koliko tolerirati prepisivačeve pravopisne inačice (*Plutarchus / Plutarcus; Metaphysica / Metaphisica / Methaphysica*). Prepisivaču, čini se, varijacije te vrste nisu bile naročito važne: dok u rukopisu Urb. lat. 1449 sustavno piše

³³ Za važnost autografa kao izvora grafijskih, ortografskih, leksičkih, stilskih i ostalih rješenja, okupljenih pod nazivom *usus scribendi*, u ovom slučaju vezano uz priređivanje Marulićevih hrvatskih tekstova, vidjeti B. Lučin, n. dj. (24), 6, bilj. 2.

causa, u rukopisu 1219, koji vremenski nije mogao nastati puno prije (ili poslije) njega, redovito dolazi *caussa*. U rukopisu 1449 autor uglavnom ispravlja grube prepisivačke pogreške i stilski namješta i korigira tekst (*esset > foret*), no katkad ispravlja i grube opetovane pravopisne omaške (*Aueroes > Auerroes*, 17v, 28r, 29v). Istodobno, ne ispravlja *Iamblicus* i *Plutarcus* (1v). Autorov *usus scribendi* nije lako rekonstruirati prema njegovim intervencijama u prijepisima jer je i sam nedosljedan i varira u kriterijima prema kojima ispravlja ili ne ispravlja prepisivačeve nedosljednosti. Kako onda postupiti? U nedostatku sigurnih podataka o tome kako bi na (rijetkim) problematičnim mjestima autor učinio, oslanjam se na ono čime raspolazem: na tekst kakav je prenio prepisivač, autorov dugogodišnji suradnik koji je zasigurno uživao veliko povjerenje kada mu je povjeren prijepis namijenjen knjižnici urbinskog vojvode. Poneka će se intervencija, napokon, dopustiti i priređivačici izdanja: i sama sam legitimni dio komunikacijskog niza, sa svim nužnim šumovima s kojima tekst Gučetićevih *Komentara* putuje do čitatelja.